

Széchenyi Ágnes
Adalék Lesznai Anna:
Kezdetben volt a kert című regényének
végső formájához és kiadástörténetéhez

A *Múlt és Jövő* csodálatos vállalkozása volt az idei könyvhétre Lesznai Anna *Kezdetben volt a kert* című regényének újrakiadása. A könyvhöz Kőbányai János írt remek, körültekintő utószót, előtte a Függelékben helyet kapott néhány lényeges, a szöveget értelmező dokumentum is. Itt lett volna a helye az alább közölt szövegnek is, de mert a kiadás készültéről nem volt tudomásom, a birtokomban lévő lektori jelentés nem tudott szorososan hozzákötődni a szöveghez. Pedig oda tartozott volna. Közreadásával és kommentálásával ezt az adósságot rovom le.

Szerzőjének, Horváth Zoltánnak (1900–1967) szerteágazó munkásságát ma csak kevesen ismerik, s aki tud róla, az is inkább csak egy-egy korszakát ismeri működésének. Nyugtalan és nyughatatlan ember volt, sokszor újrakezdett étellel. Legsikeresőbb, maradandó nyomot hagyó éveit az 1956-os forradalom után követték. Vannak, akik a történelmi szociáldemokrata párt egyik felszámolójára, az erőszakkal végrehajtott pártegyesítés előmozdítójára emlékeznek neve hallatán. Az irodalmárok leginkább a népi írók és az antiszemitizmus engesztelhetetlen és szókimondó kritikusaként emlegetik. Sajtótörténészek a századelő lapjainak avatott ismerőjét látják benne, az Ady-kor legjobb eszmetörténeti könyvének, a *Magyar századforduló* (1961, 1974²) lényegében autodidakta szerzőjét és a koalíciós korszak-beli *Népszava* és *Világosság* szerkesztőjét. Azt sokan tudják róla, hogy igen hosszan, nyolcvan hónapig ült politikai fogolyként Rákosiék börtönében. De azt már alig valaki, hogy a Kádár-korszakban is végig megfigyelték, hogy egy újabb lehetséges politikai per kiszemeltje volt, s még a régtől fogva ismert Nyers Rezsőnek és Kádár Jánosnak 1967 januárjában írt határozott hangú levelei nyomán

sem azonnal, hanem csak fél év múltán, nem sokkal halála előtt szüntették meg rendőri felügyeletét.

Terjedelmes, részletekbe menő önéletrajzokat írt Horváth Zoltán élete korszakaiban, bőszéggel kapunk használható és igazolható adatokat tőle magától. „...gondtalanságban nőttem fel. Apám a Könyves Kálmán Műkiadó Részvénytársaság igazgatója, a Révai Könyvkiadó [Révai Társaság] elnöke, s még sok más vállalat igazgatósági tagja volt. Jövedelme az akkori viszonyok között igen jelentős volt, s nagy bőségben fedezte azt, ami az öttagú családnak szükséges volt. Otthonunk egész légköre, szüleim baráti köre a legjobb értelemben vett polgári értelmiséghez csatolt bennünket. Nagyméretű, vendégfogadásra is berendezett lakásunkban [Lipót, ma Szent István körút] állandó vendégek voltak írók, festők, színészek, muzsikuskok. Nem emlékezhetek rá, de a családi hagyományokból tudom, hogy kisgyerekek koromban még Jókai Mór simogatótt meg, s megfordult nálunk sűrűn Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Hegedűs Gyula, Varsányi Irén, Kernstok Károly, Rippl-Rónai József, Csók István stb. Anyai oldalról nagybátyám volt Thury Zoltán, akire gyerekkoromból jól em-

lékszem, egy másik nagybátyám, Manheim Jaques az Opera első baritonistája volt. Szüleim legközelebbi barátai voltak Vészi Józsefék, akik körül a politikai és irodalmi élet egész tábora keringett, s akik utóbb az én életemben is nagy szerepet játszottak.” A Budapesti Kereskedelmi Akadémián töltötte felső gimnáziumi éveit Horváth Zoltán. Ez az iskola volt a korabeli kapitalista vezető réteg és banki felső tisztviselők gyerekeinek utánpótlásképző középiskolája. De mint a példák mutatják, nagyon más pályára is kerültek innen fiatalok: Horváth Zoltán osztálytár-

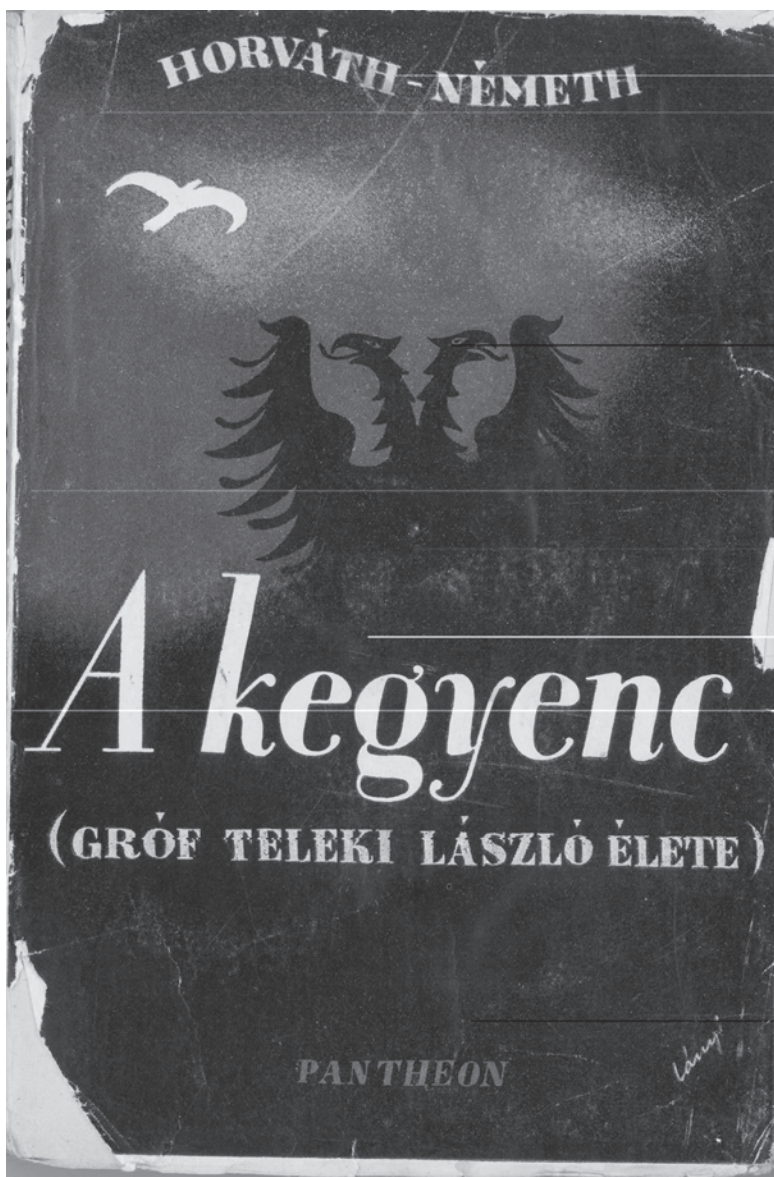
Horváth Zoltán londoni útján,
a BBC-ben (1946/47 körül)

sai között volt Révai József, akivel egy életen át riválisok voltak. Az ismert iskolatársak között van még a nemzetközi tekintélyt elért művészettörténész Tolnay Károly, azaz Charles Tolnay, és két, a későbbi korban ismertté lett szociáldemokrata politikus, újságíró, Vajda Imre és a *Pester Lloyd*-nál nevet szerzett Káldor György.

Horváth Zoltán középiskolásként, tizenhét évesen lett szociáldemokrata párttag és szakszervezeti tag is. Egyik szervezetben sem találta ugyan a helyét – de tudatosan oda akart tartozni. A szellemi étvágy, kíváncsiság még Szabó Ervinnel is összehozta. Az iskoláévekben kezdte látogatni a Fővárosi Könyvtárat. Szabó Ervin esténként átnézte az aznapi kérélapokat és így kerette magához a kíváncsi középiskolást. A tudós igazgató, Szabó Ervin látta el Horváth Zoltánt egyre több politikai olvasnivalóval. A jómódú polgárcsemete ebből a rendszeres érintkezésből adódóan ismerkedett meg Vágó Józseffel és lányával, Vágó Mártával, majd náluk otthon a sorra a következő évek fontos szereplőivel, Kunfi Zsigmonddal és Szende Pállal, a Polányi család tagjaival. Alapvető olvasmánya a *Húszadik Század* és a *Nyugat* volt, elsősorban a Galilei Körben és a Szellemi Tudományok Szabadiskolájában szerezte társadalomtudományi és történeti ismereteit, bővítette látókörét, számos rendezvényen, vitán jelen volt.

Horváth Zoltán életének egyik kulcsa a Károlyi-köztársaság és a tanácsköztársaság ideje. Megmerítkezett a forradalom központjának, az Astoria szállónak forgatagában, és mint kíváncsi küldönc az utcai események sűrűjében. A forradalom előtti éjszakát is az Astoriában töltötte. Élete végéig megőrizte 1918-as kordonigazolványát. Részes volt a feszült politikai várakozásnak, ahogy Károlyi és köre az uralkodói kinevezést – azaz legalitást, a vértelen forradalom lehetőségét – várta. Ott volt a felsőház utolsó ülésén november 16-án, amikor kikiáltották a népköztársaságot, látta és felismerte a terembe bebolyongó, élőhalott Ady Endrét.

A forradalom győzelme után Szende, Kunfi és mások, akiktől az eszmei irányultságát kapta, hiva-

A Horváth Zoltán és Németh Andor által írt Teleki-életrajz egykorú címlapja. Ebből nőtt ki a tudományos élet sikere, a kandidátusi disszertáció

talba léptek, felelősséget viseltek, miniszterek, államtitkárok, kormánybiztosok lettek. Horváth Zoltán megrendülten írja le, milyen változásokat látott a vezetőkön, milyen vívódásokkal küzdöttek az inkább elméleti és művészi, mintsem politikusi tehetségű 1918-as vezetők, miként csordultak túl az elméleti embereken az események. A polgári életforma teljes felbomlására nem voltak felkészülve a forradalom vezetői.

Még egy lényeges döntést hozott 1919 tavaszán: április 24-e református megkeresztelésének dátuma. Bővebb információval, magyarázattal, hogy

miért döntött így, az életrajzi visszaemlékezések nem szolgálnak.

Előző este, hogy Horthy Miklós elfoglalta volna Budapestet, kétszáz baloldali érzelmeiről ismert értelmiségit letartóztattak. Köztük volt Vágó József is, akinek kiszabadításáért Móricz Zsigmond testvérével, Móricz Miklóssal és néhány bátrabb emberrel akcióba kezdett. Sikerrel. Jellemző azonban, hogy apja barátja, a *Pester Lloyd* legendás főszerkesztője, későbbi feleségének, Molnár Mártának nagyapja, Vészi József mereven elzárkózott az intervenció elől. Horváth elemi dühöt érzett, amikor a lipótvárosi Alkotmány utca sarkán meglátta Horthy Miklóst magas fehér lován ülve. Hazament és bejelentette a szüleinek, hogy nem akar itthon élni. Két nap múlva Bécsben volt, s közel négy évig maradt ott. A jobboldal elleni, élete végéig tartó és nem mérlegelő indulata innen, ezekből a napokból indult. Hazatérve a Pantheon könyvkiadó munkatársa, lektora volt. Az 1930-as évek második felében Horváth Zoltán nyolc életrajzi regényt fordított, elsősorban a pesti zsidó polgárság körének rajongott írójától, Stefan Zweigtől, összesen több mint kétezer oldal terjedelemben. Kötetenként több mit tízezer példányban jelentek meg a fordítások. Nem egyszerűen pénzkereső munka volt a fordítás, hanem tanulási folyamat is. A fordítások révén Horváth Zoltán ropant bőséggű történelmi, művelődéstörténeti adatsort ismert meg, összefüggésrendszert látott át.

Megnősült, felesége Vészi József unokája, Molnár Ferenc és Vészi Margit lánya, Molnár Márta lett. Házasságuk alig három év múlva tönkrement. (Lánya, Horváth Eszter, a későbbi Lukin Lászlóné zenepedagógusként lett ismert, fia Horváth Ádám a televízió főrendezője, a Színház- és Filmművészeti Egyetem rektorhelyettese volt.) Második felesége az avantgárd költő, Mihályi Ödön özvegye, Spiegel Magdolna volt. A feleség egy fiút is hozott a házasságba, az utóbb műfordítóként, szerkesztőként ismert Mihályi Gábort. Az özvegy és fia Kassáról telepedtek át, megélhetésüket egy ottani bérház jövedelme és az óriási munkabírású és szorgalmú Horváth Zoltán műfordítói keresete biztosította.

Az Anschluss után néhány hónappal, 1938 őszén Horváth Zoltán és családja a magyar fasizmus elől Franciaországba emigrált. Kint tartózkodása alatt rengeteget járt könyvtárba, értelmiségi hivatás felé törekedett, meg is őrizte a Bibliothèque Nationale-ba szóló olvasójegyét. Megélhetésüket elősegítő, francia és belga szociáldemokrata és polgári liberális lapokba írt cikkeket. Csak 1940 tavaszáig éltek kint, felesége súlyos tüdőbeteg volt, majd másfél évet töltött szanatóriumban. A betegség felémésztette a család anyagi lételapját. A kényszerű

Herman Lipót rajza Horváth Zoltánról

hazatérés után Horváth Zoltán ismét a könyvkiadásban helyezkedett el, a Grill és a Dante kiadóhoz állt be dolgozni. Megint termékeny időszak következett. Ismét fordított szépirodalmat és tudományos munkákat is, folytatódott az életrajzi regények sora is. Parragi Györggyel, a *Magyar Nemzet* szerkesztőjével közösen kétkötetes, két egymás utáni kiadásban több mint tízezer példányban megjelent *Világtörténelmi lexikont* állítottak össze, a maga nemében itthon az elsőt (1943).

Nem volt dicső szerepe a „baloldal” 1948-as egyesítésében. A kommunisták sem hálálták meg közreműködését, 1949. július 31-én tartóztatták le. A letartóztatását megelőző napon első felesége, Sárközi Márta azt tanácsolta, használja diplomata útlevelét, s hagyja el Magyarországot. Józan tanács volt, hiszen a közeli ismerősök és a *Népszava*-munkatársak közül sokakat letartóztattak, köztük a *Szocializmus* főszerkesztőjét, a szociáldemokrata ideológiai osztály vezetőjét, Justus Pált is. Horváth Zoltán a leg hosszabban fogvatartottak között volt, csak 1956. március 29-én szabadult, összesen 80 hónapot, egészen pontosan 2433 napot töltött a börtönben.

S aztán jött egy „egzisztencialista” fordulat, bizonyos értelemben pályakezds. Horváth Zoltán élete legmaradandóbb teljesítményét a börtönből való kiszabadulása és az 1956-os forradalom eleste után hozta létre. Felesége betegsége súlyosabbra fordult, 1958 elején megözvegyült. Ötvenhét évesen minden jel szerint ráeszmélt, hogy hiba volt visszaállni kiszabadulása után a közéletbe, hogy mint főszerkesztő, ha rövid időre is újból közel került régi szerepéhez. Sem a régi szociáldemokraták, sem az új politikai uralkodó réteg nem nézte jó szemmel. Magára maradt. Összeszedte magát, hogy visszamenőleg igazolja élete komolyságát. Maradandót akart alkotni és ezzel visszafelé is bizonyítani. Így és ekkor kezdett hivatásszerűen foglalkozni a történelemmel, s lett színvonalas, autodidakta *történész*. Kortársai és fiatalabb tisztelői úgy emlékeznek, hogy vele nyitott és vele zárt a Nemzeti Múzeum épületében működött Széchenyi Könyvtár.

Kezdetben még kisebb munkákat végzett, mert ki kellett egészítenie a nyugdíjat. 1957 elejétől lektori jelentéseket készített a Corvina Kiadó felkérésére. Működésének egyik érdekes dokumentuma Ottlik Géza *Iskola a határon* című, frissen megjelent regényének értelmezése, afféle előajánlás az idegen nyelvre fordítások előtt. Horváth Zoltán nem is a regény irodalmi kvalitásait emeli ki, hanem – anélkül hogy ezt kimondaná – a hatalom működésének anatómiájában saját koncepciós perének elvi tanulságait fogalmazza meg. Mindvégig támogatott fontos irodalmi és történelmi ügyeket, például Lesznai Anna önéletrajzi regényfolyamának kiadását. 1963-as keltezésű például a *Kezdetben volt a kert* című regényéről frott lektori jelentése. Levelezéséből, pontosabban utalások hosszú sorából tudjuk, hogy hosszasan segített is Lesznai Annának a több mint száz szerzői íves munka végső szerkezete megtalálásában. Károlyi Mihály feleségének visszafogadásában, kiadásában játszott szerepe is kiemelkedő.

1961-ben jelent meg a *Magyar századforduló* című korszak-monográfiája. A könyv alcíme *A második reformnemzedék története 1896–1914*. A munka a századelő újat hozó szellemi irányzatok elemzése, annak az újat teremtő nemzedéknek a bemutatása, amely 1918-ban, s némelyek személyében részint 1919-ben meghatározó szerepet játszott, s amelynek leginkább az emigráció jutott sorsul. Horváth Zoltán „második reformnemzedéknek” nevezte ezt a több-

féle irányzatot magában foglaló modern magyar értelmiséget. Az 1900–1910-es évek szociáldemokratáinak és polgári radikálisainak szolgáltatott elégtelt, leválasztva az ideológiákat és képviselőiket az 1919-es eszmékről és eseményekről. Az 1914-es (és rejtetten persze az 1918-as) korszakhatár kijelölése önmagában politikai állásfoglalással ért fel a 60-as évek legelején. Horváth Zoltán ezen a területen *úttörő* volt. Hanák Péter, a monarchia és a századforduló kutatója, Litván György, Jászi Oszkár monográfusa is csak *később* fordult ugyanezen korszak és téma felé. A témaválasztás is saját belső politikai meghasonlásának, bizonytalanságának, tanácstalanságának kivetülése is volt. Támpontot ehhez az értelmezéshez Horváth Zoltán – egyelőre publikálatlan – visszaemlékezésének az a része ad, amely Kunfi Zsigmondnak, Szende Pálnak és körének 1918/19-es vívódását írja le. Harminc-nyolcvan évvel az események után ezek a jelenetek élesen megmaradtak Horváth Zoltán emlékezetében. Munkásságuk fel- emlékezésével jóval megelőzte a tanult történészek ez irányú érdeklődését. A *Magyar századforduló* ma is alapmunka, közkönyvtárak örökös hiánykötete.

Lesznaival való kapcsolata a századelőről datálódó élményeire, barátságaira, emigrációs ismeret- ségeire megy vissza. Horváth Zoltán hagyatékában megvan a *Testvér* című, 1924-ben Bécsben megjelent, Sinkó Ervin szerkesztette emigrációs irodalmi folyóirat egyik első példánya. (Bécsben Sinkó Ervin – hogy megéljen – asztalos volt és filmstatiszta.) A lapban Balázs Béla írása, a címlapot Lesznai Anna rajzolta. 1965-ben a jugoszláviai *Híd*-ban Sinkó Ervin ötven (!) oldalt szentelt Lesznai Anna költészetének, a számot megküldte barátjának, Horváth Zoltánnak is. (A nyári lapszámok sajátossága volt, hogy megengedték a terjedelmesebb írások közlését.) Ez a publikáció az egyik első volt a Lesznai-életmű újraélesztésben.

Lesznai Anna kétszer látogatott haza, először 1965-ben nyolcvanadik születésnapjára, majd a következő évben, immár utoljára. De kézbe vehette megjelent monumentális, gyönyörű regényét, a Szépirodalmi Kiadó gondozásában, *Kezdetben volt a kert* címmel. Mindkét budapesti utazásai során minden alkalommal többször találkozott Horváth Zoltánnal, aki magára vállalta nemcsak a kézirat változatainak olvasását, de az azzal való házalást is. A korrektúrát is ő olvasta, javította.